

MADANIY NUTQ VA UNI SHAKLLANTIRUVCHI ASOSIY SIFATLAR

*Farg'ona davlat texnika universitetining
2-sonli akademik litseyi ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi
Parpiyeva Shohsanam Olimovna*

Annotatsiya: Ushbu maqola madaniy nutq tushunchasini va uni shakllantiruvchi asosiy sifatlarni o'rganishga bag'ishlangan. Madaniy nutq jamiyatning ma'naviy va madaniy taraqqiyotining muhim ko'rsatkichi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada nutq madaniyatining me'yoriy, kommunikativ va axloqiy jihatlari tahlil qilinadi, ushbu sifatlarning O'zbekiston Respublikasining davlat tilida qo'llanilishi va ta'lim tizimidagi o'rni muhokama qilinadi. Maqola yosh avlodda madaniy nutqni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Madaniy nutq, nutq madaniyati, kommunikativ sifatlari, to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, boylik, ta'sirchanlik, o'rinnilik, poklik, o'zbek tili, davlat tili, til me'yorlari.

Madaniy nutq – bu insonning til orqali o'z fikrini to'g'ri, ta'sirli va estetik jihatdan yetkazish qobiliyati bo'lib, u jamiyatning ma'naviy va madaniy rivojlanishining muhim ko'rsatkichidir. O'zbekiston Respublikasida davlat tili bo'lgan o'zbek tilida madaniy nutqni shakllantirish milliy qadriyatlarimizni saqlash, yosh avlodni tarbiyalash va ijtimoiy muloqotni yuksaltirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa sifatida tilning me'yoriy qoidalariga asoslanadi va u og'zaki va yozma shakllarda namoyon bo'ladi. Zamonaviy olimlarning fikricha, nutq madaniyati individualdir va ona tilidan to'g'ri foydalanish shaxsning uslubiy tuyg'usi, estetik didi va mantiqiy tafakkurining rivojlanganligini ko'rsatadi. Masalan, buyuk allomalar Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburning asarlarida nutq madaniyati yuqori darajada aks etgan, chunki ular tilni nafaqat muloqot vositasi, balki ma'naviy qudrat sifatida ishlatganlar.

Nutq madaniyatining asosiy jihatlari uchta guruhga bo'linadi: me'yoriy (til qoidalariga rioya qilish), kommunikativ (fikrni yetkazish samaradorligi) va axloqiy (nutqning pokligi va hurmatli bo'lishi). Ushbu jihatlari nutqni shakllantiruvchi asosiy sifatlari orqali amalga oshiriladi. Quyida ushbu sifatlarni batafsil ko'rib chiqamiz, har biriga misollar va o'zbek tili kontekstida tahlil beramiz.

1. To'g'rilik: Bu nutqning adabiy til me'yorlariga to'liq mos kelishi. To'g'rilik talaffuz, grammatika, imlo va lug'aviy me'yorlarni o'z ichiga oladi. O'zbek tilida to'g'rilik talaffuzning tozaligini ta'minlaydi, masalan, "kitob" so'zini "kitap" deb shevalash o'rniga standart adabiy shaklda aytish. Grammatik to'g'rilik jumalarning

to'g'ri tuzilishini nazarda tutadi: "Men kitob o'qidim" o'rniga "Men kitobni o'qidim" deyish kerak, chunki o'zbek tilida to'ldiruvchi kelishikda bo'ladi. Lug'aviy to'g'rilik so'zlarning ma'nosiga mos ishlatilishini taqozo etadi, masalan, "ish" so'zi kontekstga qarab "vazifa" yoki "kasb" ma'nosida qo'llanilishi mumkin. Nutqning to'g'riligi bo'lmasa, muloqot buziladi va tinglovchi fikrni noto'g'ri tushunishi mumkin. O'zbekiston ta'lim tizimida, masalan, ona tili darsliklarida bu sifatga alohida e'tibor beriladi, chunki u davlat tilining me'yorlarini saqlashga yordam beradi.

2. Aniqlik: Fikrning tushunarli va noaniq bo'lmagan holda ifodalanishi. Aniqlik so'z va iboralarning to'g'ri tanlanishi orqali erishiladi. Masalan, "Bu ish qiyin" deyish o'rniga "Bu vazifa murakkab va vaqt talab qiladi" deyish aniqroq, chunki u sabab va natijani ko'rsatadi. O'zbek tilida aniqlik sinonimlar va aniq ta'riflar orqali kuchaytiriladi: "uy" o'rniga "xonadon" yoki "hovli" ishlatish kontekstga bog'liq. Globalizatsiya ta'sirida xorijiy so'zlar (masalan, "kompyuter" o'rniga "hisoblash mashinasi") nutq aniqligini buzishi mumkin, shuning uchun milliy terminlarga ustunlik berish tavsiya etiladi. Bu sifat kommunikativ jihatning asosi bo'lib, nutqni tinglovchi uchun oson qiladi.

3. Mantiqiylik: Fikrlarning izchil, yaxlit va ketma-ket bo'lishi. Har bir jumla oldingisi bilan bog'lanib, umumiy maqsadga xizmat qilishi kerak. Masalan, nutqda "Avvaliga sababni aytaman, keyin natijani" kabi struktura mantiqiylikni ta'minlaydi. O'zbek adabiyotida Boburiy asarlarida mantiqiylik misoli ko'p: u voqealarni ketma-ket va sabab-natija zanjirida tasvirlaydi. Nutq mantiqsiz bo'lsa, tinglovchi chalg'iydi va maqsad erishilmaydi. Bu sifat yozma nutqda, masalan, insho va maqolalarda muhimroq.

4. Boylik: Lug'at zaxirasining kengligi va so'zlarning xilma-xilligi. O'zbek tili boy til bo'lib, unda sinonimlar (masalan, "go'zal" – "chiroyli", "latofatli"), antonimlar ("yaxshi" – "yomon") va frazeologizmlar ("ko'z qirini o'tkazmoq") ko'p. Nutq boyligini oshirish uchun kitob o'qish, she'rlar yodlash tavsiya etiladi. Masalan, Navoiy ghazallarida boylik yuqori: bir fikrni turli so'zlar bilan ifodalash. Zamonaviy muammo – yoshlar nutqida rus va ingliz so'zlari ko'payishi, bu milliy boylikni kamaytiradi.

5. Ta'sirchanlik: Nutqning tinglovchiga emotsional ta'sir o'tkazishi, his-tuyg'ularni uyg'otishi. Bu metafora, epitet, qiyos kabi uslublar orqali erishiladi. O'zbek tilida ta'sirchanlik shoiriy nutqda kuchli: "Tog'lar go'zal, ammo sizning ko'zlaringiz undan ham go'zalroq" kabi. Og'zaki nutqda intonatsiya va imo-ishoralar ta'sirchanlikni oshiradi. Axloqiy jihatda ta'sirchanlik hurmat va ilhom berishi kerak, qo'pollik emas.

6. O'rinnilik: Nutq sharoiti, auditoriya va maqsadga mos bo'lishi. Rasmiy muloqotda kitobiy uslub ("Hurmatli do'stlar"), norasmiyda so'zlashuv uslubi ("Salom, qalaysan?") qo'llaniladi. O'zbek madaniyatida o'rinnilik yoshi katta odamga hurmatli murojaat qilishda namoyon: "opa" yoki "aka" qo'shish. Bu sifat nutqni samarali qiladi va xatoliklardan saqlaydi.

7. Poklik: Nutqda begona so'zlar, qo'pollik va nojoiz iboralardan xoli bo'lishi. O'zbek tilida poklik milliy qadriyatlarga mos kelishni nazarda tutadi: xorijiy so'zlar o'rniga milliy ekvivalentlarni ishlatish ("telefon" o'rniga "telefon", lekin "mobil aloqa" kabi). Axloqiy jihatning asosi bo'lib, nutqni toza va hurmatli qiladi. Masalan, ommaviy axborot vositalarida poklikka rioya qilish davlat til qonuni talabidir.

Ushbu sifatlar o'zaro bog'liq: to'g'rilik bo'lmasa, aniqlik buziladi; boylik ta'sirchanlikni oshiradi. O'zbekiston kontekstida nutq madaniyati ta'limda muhim: maktab darsliklarida (masalan, 11-sinf ona tili) va universitetlarda o'qitiladi. Zamonaviy muammolar – raqamli nutqda (ijtimoiy tarmoqlarda) xatolar ko'payishi, shevalar aralashishi va xorijiy ta'sir. Rivojlantirish yo'llari: kitob o'qish, nutqiy mashqlar, musobaqalar va ommaviy targ'ibot.

Xulosa qilib aytganda, madaniy nutqni shakllantiruvchi sifatlar tilni nafaqat vosita, balki madaniy meros sifatida ko'taradi. O'zbek tilida ushbu sifatlarni rivojlantirish orqali jamiyatning ma'naviy darajasi oshadi va milliy birlik mustahkamlanadi.

Adabiyotlar

1. Rasulov I. Nutq madaniyati va uslubi asoslari. Toshkent: Fan, 1992.
2. Mahmudov M. O'zbek tili nutq madaniyati. Toshkent: O'zbekiston, 2005.
3. O'zbekiston Respublikasi 11-sinf Ona tili darsligi. Toshkent: Sharq, 2020.
4. Azimova M. Nutq madaniyati va uni shakllantiruvchi asosiy sifatlar. CyberLeninka, 2023.
5. Interonconf jurnalidagi maqola: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi asosiy omillar, 2023.
6. In-academy.uz: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi vositalari, 2024.
7. Nutq madaniyati Vikipediya sahifasi. Uz.wikipedia.org, 2024.
8. Ahmadaliyeva G. H. et al. YARIMO 'TKAZGICH MODDALAR VA ULARNING XARAKTERISTIKALARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 91-93.
9. Usmonov S., BO I. S. C. Q. D. A. M. LISHINING SABABLARI, DAVOLASH USULLARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 4 Part 2. – С. 196-199.
10. Yusubjanovna A. M. BIRINCHI TIBBIY YORDAMNING AHAMIYATI VA UNI BAJARISHNING UMUMIY QOIDALARI //PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 1.
11. Usmonov S. ADVANTAGES OF INTERDISCIPLINARY PHYSICS EDUCATION IN MEDICAL STUDIES //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 847-851.

12. Abdusubxon o'g'li U. S. IMPROVING THE TEACHING OF PHYSICS BASED ON ITS INTEGRATION WITH BIOPHYSICS AND MEDICAL SCIENCES //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2025. – T. 3. – №. 4. – С. 18-23.
13. Abdusubxon o'g'li U. S. REASONS AND SPECIFIC ADVANTAGES OF TEACHING PHYSICS IN MEDICAL INSTITUTES //American Journal of Philological Sciences. – 2024. – T. 4. – №. 12. – С. 26-31.
14. Usmonov S. FIZIKANING TIBBIYOT SOHASIDAGI AHAMIYATI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 116-118.
15. Abdusubxon o'g'li U. S., Madaminovna M. F. FIZIKA FANINI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITISHNING AHAMIYATI.
16. Карабаев М., Косимова Г. С., Сидиков А. А. Логико-математические модели количественной оценки интегрального уровня индивидуального физического здоровья на основе адаптационного потенциала организма //Журнал клинической и профилактической медицины,(1). – 2023. – С. 38-45.
17. Soyibjonovna Q. G. JISMONIY SALOMATLIK DARAJASINI BAHOLASH USULLARI VA UNI NAZORAT QILISHNING ASOSIY BOSQICHLARI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2025. – Т. 4. – №. 41. – С. 129-134.
18. Гасанова Н. М. и др. ИЗМЕНЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕКСТУРЫ СЛЮНЫ ПРИ ГРЫЖАХ ПОЗВОНОЧНОГО ДИСКА ДО И ПОСЛЕ ПРИМЕНЕНИЯ ГИРУДИНА //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – Т. 5. – №. 2. – С. 564-569.
19. Karabaev M., Qosimova G. S. Logical-mathematical models of quantitative assessment of the integral level of individual physical health based on the adaptive potential of the body //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 452. – С. 07004.
20. Косимова Г., Бахтиерова М., Исроилова Д. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛАЗЕРА В МЕДИЦИНЕ //Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 31-33.
21. Soyibjonovna Q. G. et al. QON VA IMMUN TIZIMLARINING FIZIOLOGIK JARAYONLARIDA FIZIK QONUNLARNING ROLI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR. – 2025. – Т. 1. – №. 9. – С. 739-741.
22. Qosimova G. S. ABU RAYHON BERUNIY ILMIY G'OYALARINING BIOFIZIKA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSIYASI //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 4. – С. 26-29.